

Tonkonstnärer och synskada

Ahti Tarkkanen, prof. emeritus, Helsingfors

Var och en som är intresserad av musik känner till att Ludwig van Beethoven var döv. Medan han komponerade sin 9. symfoni försämrades hans hörsel hela tiden. Av verkets ståtliga final kunde han inte höra en enda not, då han småningom blivit helt döv. Finslipningen av verket baserade sig därför på synen. Genom att betrakta sina noter var Beethoven tvungen att föreställa sig den slutliga klangen av sitt verk.

I musikhistorien finns berättelser om talrika synskadade konstnärer, som inte haft något större förfång av sin blindhet. Genom att närmare fördjupa sig i saken förstår vi synskadorna bättre och får en mångsidig bild av tonkonstnärerna.

Johann Sebastian Bach (1685-1750)

Barockens store mästare led hela sitt liv av nedsatt syn, inflammationer och ögonvärk. Ögonsjukdomens noggrannare karaktär har inte någonsin blivit klar för senare generationer. Några forskare har antagit att det varit fråga om ett kroniskt trångvinkelglaukom. Till slut vände sig den äldre mästaren våren 1750 i Leipzig till den engelska omkringresande ögonkirurgen John Taylor.

John Taylor utförde "linsstick", varvid den grumliga linsen inte avlägsnades från ögat, utan linsen luxerades med nål in i glaskroppen. Då linsens kapsel vanligen skadades, ledde detta till ögoninflammation, svår värk, tryckstegring och blindhet. Taylor utförde operationen den 1. april 1750. I sina egna memoarer säger sig Taylor ha återställt Bachs syn. Så gick det dock inte, och några dagar senare opererade Taylor mästaren på nytt. Inte heller nu var det till någon hjälp. Bachs ögon var gravt inflammerade och han blev totalt blind. Därför avlägsnade sig Taylor snabbt från Leipzig, och några dagar senare förvisade Preussens kung Frederik II honom för alltid. På grund av sin blindhet gav Bach namnet "Wenn wier in Höchstes Nötten sein" åt en av sina sista orgelkonserter. Hans allra sista verk Die Kunst der Fuge blev ofullbordad. Likaså har de renskrivna versionerna av 18 stora orgelkoraler gjorts med Bachs svärson Altnikons handstil.

Georg Friedrich Händel (1685-1759)

Händel föddes i staden Halle i Schlesien, där hans far verkade först som barberare, sedermera som fältskär och avancerade till furste av Sachsen och senare till kammarherre åt kurfursten av Brandenburg. Fadern motsatte sig i början att hans son skulle bli tonkonstnär, och hade veterligen hoppats att hans son skulle bli administrativ tjänsteman. Händel spelade skickligt orgel redan som 7-åring, men han var också en skicklig violinist, oboist och kapellmästare. Han fick en synnerligen grundlig skolning, inte endast inom musiken, utan han studerade också juridik. Det sades att Händel talade sex språk flytande. I slutet av sitt liv talade han sitt modersmål allra styvast. Under åren 1706-1711 gjorde han flera långa utrikesresor till Italien och Storbritannien, och bosatte sig där år 1711. Han fick brittiskt medborgarskap år 1726.

Johann
Sebastian
Bach

Georg
Friedrich
Händel

Tiotala forskare har varit intresserade av Händels hälsotillstånd. Han har påståtts lida av manisk-depressiv psykos. Det har likaså påståtts att Händel under åren 1729-1745 skulle ha lidit av svår depression. Den amerikanske psykiatern W.A.Frosch har i en analys publicerad år 1991 däremot dragit slutsatsen att Händel både fysiskt och psykiskt var en frisk man. Hans problem skulle ha varit närmast förlamning av höger hand och nedsatt syn. Enligt förefintliga uppgifter förlamades höger hands fyra fingrar år 1737, men kompositören återhämtade sig och blev symptomfri. Ett recidiv uppkom år 1743, men igen skedde ett snabbt och fullkomligt tillfrisknande. Man har förmodat att kompositören led av blyförgiftning. Han åtnjöt madeira och portvin, som vid den tiden var kända för en hög blyhalt. Blyet härstammade från rören i destillerierna.

När Händel komponerade sitt oratorium Jephta blev han tvungen att avbryta sitt arbete 13.2.1751 på grund av försämrad syn i vänster öga. Ögonkirurgen Samuel Sharp från London undersökte kompositörens ögon. Vänster öga visade sig helt blint, men också höger öga var nästan blint. Man har förmodat att utom catarakt hade patienten dessutom kroniskt glaukom. Sharp ansåg operation kontraindicerat, och patienten blev sänd till landsorten för att återhämta sig. Men Sharp utförde i alla fall senare år 1751 "linsstick" på båda ögonen. Hösten 1752 opererades bägge ögonen på nytt av William Bromfield, men dock utan resultat. Ögonkirurgen John Taylor, som opererat Johann Sebastian Bachs ögon, opererade också Händels ögon år 1753. Också för Händels del påstår Taylor att han lyckades väl. Händel var dock redan från och med år 1751 blind, och förmådde inte längre fortsätta sitt komponerande. Händel testamenterade en summa på 1000£ för att stöda familjer till musiker, som p.g.a. sjukdom blivit arbetsoförmögna.

Maurice Ravel (1875-1937)

Denna betydande franske pianist, kompositör och arrangör föddes på orten Ciboure i Pyrenéernas baskerområde. Fadern var till yrket ingenjör, och hans släkt var från Savoyen och Schweiz, medan mamman var basker. Familjen flyttade till Paris då Ravel var 3 år gammal. Ravel fick undervisning i pianospel från 7 års ålder och i komposition från 12 års ålder. De första kompositionerna publicerades då kompositören var bara 20 år gammal. Han uppträdde flitigt som pianist, men uppförde endast sina egna kompositioner. Hans instrumentationsförmåga framträder förutom i hans egna kompositioner också i Musorgskijs orkesterarrangemang av Taylor på en utställning. Finländaren Leo Funtek arrangerade också detta verk för orkester och av en händelse samma år som Ravel år 1922. Funteks utmärkta arrangemang har dock inte rönt uppskattning utanför Finland. Ravel publicerade sina båda pianokonsorter år 1931. I den livfulla G-dur-konserten kan man t.o.m. höra jazz-element.

D-dur-konserten för vänster hand är dyster och dramatisk. Den är tillägnad den begåvade österrikiske pianisten Paul Wittgenstein, som förlorade sin högra hand i 1. världskriget.

Efter att pianokonserterna publicerats år 1931 klagade Ravel över sömnlöshet, dåligt minne och koncentrationssvårigheter. Vid läkarundersökning kunde man konstatera, att han inte förmådde känna igen varken noter eller bokstäver. Däremot spelade han sina kompositioner ur minnet. Efter sitt insjuknande förmådde han inte länge komponera, fastän det sades att han hela tiden upprepade meningens "det finns fortfarande mycket musik i mitt huvud". En kraniotomi utfördes på Ravel den 19.12.1937, men orsaken till sjukdomen blev inte klar då heller. Efter operationen sjönk Ravel i djup koma och dog 9 dagar efter operationen. Det har antagits att Ravel led av Alzheimers sjukdom. I efterhand kan man på sjukdomens konto sätta hans offentliga brev i tidningen Daily Telegraph i juli 1931. I brevet ville han totalt ogiltigt förklara sin komposition Bolero. Kompositören påstår att det är fråga om ett begränsat experiment för orkester utan musikaliskt innehåll. Enligt Ravel

Maurice Ravel

Frederick Delius

Louise Braille

George Gershwin

Ella Fitzgerald

Sammy Davis, Jr.

är Boleros teman opersonliga folkspel av spanskt-arabiskt ursprung. Han påstod också att orkestreringen var mycket enkel. Men musikvärlden är ju av helt annan uppfattning om denna fina komposition.

Frederick Delius (1862-1934)

Denna engelske kompositör med tyska rötter är nuförtiden mindre känd i Norden. Redan som barn ville han bli musiker, men hans far var av annan åsikt. Han sändes 22 år gammal år 1884 till apelsinodlingar i USA. Men detta arbete kom han inte att utföra, utan blev redan i USA musiklärare och organist. Han kompletterade sedan sina studier i konservatoriet i Leipzig och Paris. År 1924 började han få synstörningar, ryggvärk och känsellöshet i händerna. Vid noggrannare undersökningar framgick att symptomen berodde på syfilis, som Delius fått under sin tid i USA. Sjukdomen ledde till total n.opticusatrofi och tabes dorsalis. Sina sista år levde han blind och helt förlamad. Efter att sjukdomen bröt ut känner man inte till att han skulle ha komponerat någonting.

Louise Braille (1809-1852)

Braille utvecklade punktskriften för blinda i den grad, att hela skrivsättet har fått namnet braille. Mindre känt är det faktum, att Braille hela sitt liv också verkade som organist. Han föddes i den lilla staden Couprvay väster om Paris, där hans far verkade som sadelmakare. Som treåring lekte han i sin fars verkstad, och då han med kniv skar läderbälten träffade kniven hans högra öga. Som en följd av den obehandlade penetrerande skadan utvecklades inom några veckor en sympatisk oftalmi i det vänstra ögat, och han blev blind på båda ögonen. Braille sändes som 6-åring till blindskolan i Paris, som förblev hans arbetsplats livet ut. Trots sin blindhet skaffade han sig också kompetens som organist. Redan i unga år i blindskolan insjukna-

de han i tuberkulos, och i tuberkulos dog han år 1852.

George Gershwin (1898-1937)

Gershwin är fortfarande en av USA mest populära kompositörer, men dessutom var han en mycket skicklig pianist och arrangör. För sina kompositioner fann han teman också från jazzens sfär. Hans produktion av kompositioner är mycket riklig, men oftast har framförts Porgy and Bess, Rhapsody in Blue och några enskilda evergreens. Som 38-åring började han lida av kraftig huvudvärk, synstörningar och lukthallucinationer. Han kände i näsan hela tiden lukten av bränt gummi. Man ansåg att symptomen berodde på den hetsiga arbetstakten i Hollywood och Gershwin fick därför psykoanalytisk behandling. Efter konsultation hos oftalmolog ändrades dock tankarna om sjukdomens karaktär. Patienten konstaterades ha dubbelsidig staspapill. Vid operationen konstaterade man i hjärnan en malign tumör, glioblastoma multifforme, och efter operationen återfick patienten aldrig mera medvetandet.

Ella Fitzgerald (1918-1996)

Ella Fitzgerald uppnådde berömmelse redan på 1930-talet, vilket hon upprätthöll sedan hela sitt liv. Författaren hade själv tillfälle att lyssna på henne i en liten restaurantkonsert i San Francisco år 1982. Konstnären bar starrglasögon och gav intryck av att vara synskadad. Att gå upp till scenen var mödosamt med två medhjälparens hjälp. Sjukdomen hade dock ingen som helst inverkan på kvaliteten på framställningen. Rösten, nyanseringen, behandlingen av den fantastiska rytmen och intensiteten av tolkningarna framträdde mycket bättre än hörd från skiva. Styckena följde på varandra utan paus och konstnären belönade sin publik med talrika extranummer. Hon levde sig verkligen in i och njöt tydligt av sitt uppträdande. How High the Moon,

George Shearing

Ray Charles

Stevie Wonder

Tom Sullivan

Art Tatum

Jose Feliciano

som framfördes med Scat-teknik, tog en kvarts timme.

Senare har i offentligheten uppgifter framkommit om att Ella Fitzgerald led av diabetes, vilket kunde vara orsaken till hennes nedsatta syn. Före sin död 1996 var man tvungen att amputera hennes bäge ben.

Sammy Davis, Jr. (1926-1990)

Sammy Davis var en begåvad musiker, sångare, dansare och också steppare. Då han år 1954 körde med bil från Hollywood till Las Vegas råkade han ut för en frontalkollision, och slog sitt ansikte mot bilens brutna ratt. Konstnären fördes medvetslös till det lokala sjukhuset, där man konstaterade svåra krossår i ansiktet, vänstra övre och undre ögonlocket och vänster öga var svårt skadade. Den lokala oftalmologen utförde en i och för sig ovanlig primär enukleation av vänster öga, utan att ens försöka rekonstruera. Då hela ögonhålan skadats kunde man inte genast passa in en protes, och patienten återvände till scenen med vänster öga täckt. I detta skede erbjöd flera av konstnärens beundrare att donera sitt friska öga åt Davis, om man därmed kunde hjälpa honom. Senare var det också möjligt att anpassa en protes, och trots sin skada utförde konstnären ett framgångsrikt livsverk. Hans världsvida turnéer sträckte sig också till Skandinavien och Finland. Sammy Davis Jr. avled i strupcancer år 1990.

George Shearing (1919-2004)

George Shearing, som var blind ända sedan födelsen, har fått världsrykte som pianist och kompositör. Som varumärke för hans kvintett var en behärskad, kammarmusikaktig attityd till jazz. I de långa melodierna grundade sig kvintettens klang på pianots, vibrafonens och sologitarrens skolor, medan rytmen fick omhändertags av basfiolen och trummorna. Såsom i Bachs orgelverk uppförde kvintetten också polyfoniska melodier, där man

lyckats balansera pianots, vibrafonens och sologitarrens andelar. Till förargelse för vänner av klassisk musik arrangerade Shearing för sin ensemble åtminstone några av Bachs kända preludier och fugor.

Som pianist hade Shearing en utmärkt teknik och en vacker mjuk beröring.

Shearing föddes i London till en fattig familj med många barn. Det finns inte tillgängliga uppgifter om hans synskada. Det har sagts, att det skulle ha varit en följd av att hans mor försökt genomföra en egenhändig abort. Under sina konsertresor har han dock upprepade gånger tvingats svara på frågor om sin synskada.

Hans egen attityd till sitt handikapp beskrivs väl av följande kända historia. En beundrare frågade Shearing: "Har ni varit blind hela ert liv?" Shearing svarade direkt: " Inte ännu".

Ray Charles (1930-2004)

Sångaren och pianisten Ray Charles, som nått stor berömmelse, förlorade sin synförmåga redan i tidig barndom p.g.a. svårt medfött glaukom.

Stevie Wonder (1950-)

Denne rock and roll-musikens superstjärna föddes som prematur en månad för tidigt och sattes i syreinkubator. Han räddades till livet, men samtidigt konstaterades att han blivit blind på båda ögonen. Inom medicinen trodde man inte vid den här tiden, att syre som räddat så många prematurers liv, kunde vara orsaken till prematurens näthinnesjukdom. Man började använda namnet "retrolental fibroplasi", men numera används termen ROP, "retinopathy of prematurity". Det var först efter undersökningar gjorda av bl.a. Arnall Patz, V.Everett och V.E.Kinsey i USA, Norman Ashton i England och Kate Campbell i Australien, som sjukdomens karaktär kunde förklaras. Efter att Wonder blivit blind blev hans mor ensamförsörjare för sina två små poj-

kar. Man upptäckte tidigt Stevies musikaliska begåvning. Han hade absolut gehör och han lärde sig tidigt behärska flera instrument som piano, munspel, trummor mm. P.g.a. hans speciella sångröst började pojken kallas Little Stevie Wonder. I unga år stiftade han bekantskap med f.d. proffsboxaren Berry Gordy, Jr., och genom dennes skivbolag blev han berömd. Wonder råkade 1973 i New York ut för en svår bilolycka, men klarade sig och blev helt förmögen att uppträda.

Tom Sullivan (1951-)

Tom Sullivan föddes som prematur i Boston, behandlades i syreinkubator, och blev blind av samma orsak som Stevie Wonder. Redan som ung pojke konstaterades han vara mycket musikalisk, och han fick skolning i pianospel. Småningom utvecklades han till en i USA mycket populär både pop-och jazzpianist, och han har varit framgångsrik också med att skriva texter till sånger.

Art Tatum (1919-1956)

Art Tatum har varit en av de allra mest tekniska jazz-pianisterna. Med sitt spelande gjorde han övriga närvarande pianister nervösa, och dessa ville inte under gemensamma jamsessions uppträda överhuvudtaget. Tatum var sedan barn synskadad, men det finns inte uppgifter om skadans orsak. Hans ena öga var totalt blint, och veterligen hade han endast minimal syn i det sende ögat.

Jose Feliciano (1945-)

Jose Feliciano föddes i Puerto Rico, och han har varit blind sedan födelsen. Synskadans orsak är okänd. Han har som barytonsångare fått världsrykte.

Sammanfattning

En synskada innebär alltid ett förfång också på tonkonstens område. Här ovan kunde konstateras att inom den skapande tonkonsten medförde förlust av synen alltid att kompositörens bana var slut. Däremot har musikaliskt begåvade personer på den framförande tonkonstens område kunnat nå världsrykte trots att de drabbats av en synskada redan som barn.

(Översättning av Henrik Teir)

Referencer:

www.oftalmolog.com

Litteratur:

Blodi F.C.: "Some famous persons with visual problems as shown on postage stamps"

Documenta Ophthalmologica, 1991; 77: 295-334.

Cogan D.G.: "Of sight and song". Dartmouth Medicine, 1992: 16 (4): 34.

Einiö P: personlig kommunikaion, 1993

Frosch W.A.: "The Case of George Frideric Handel". New England J. Med. 1989: 321: 765.

Morgenstern, S.: "Composers on music". Faber and Faber, London. 1957.